Współczesne ruchy radykalnoprawicowe a mechanizmy faszyzmu w świetle teorii Jasona Stanleya i analizy systemów demokratycznych

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł analizuje współczesne zagrożenia dla systemów demokratycznych w kontekście teorii Jasona Stanleya i mechanizmów faszyzmu. Głównym punktem odniesienia jest model niemieckiej „demokracji zdolnej do obrony" (streitbare Demokratie), która pozwala na ograniczanie organizacji dążących do zniesienia porządku konstytucyjnego. Autor szczegółowo omawia przypadek partii AfD, analizując jej ewolucję od krytyki gospodarczej do radykalnego natywizmu oraz sukcesy wyborcze z 2025 roku. Tekst przybliża złożoność prawną kwalifikowania ugrupowań jako ekstremistycznych przez Federalny Urząd Ochrony Konstytucji oraz rolę sądów w weryfikacji tych decyzji. Ważnym elementem analizy jest zasada Brandmauer, stanowiąca polityczną barierę współpracy z radykalną prawicą w celu ochrony fundamentów państwa prawa.

The article analyzes contemporary threats to democratic systems in the context of Jason Stanley's theory and the mechanisms of fascism. The main point of reference is the German model of "fortified democracy" (streitbare Demokratie), which allows for the restriction of organizations aiming to abolish the constitutional order. The author discusses the case of the AfD party in detail, analyzing its evolution from economic criticism to radical nativism and its electoral successes of 2025. The text explains the legal complexity of qualifying groups as extremist by the Federal Office for the Protection of the Constitution and the role of courts in verifying these decisions. An important element of the analysis is the Brandmauer principle, which constitutes a political barrier to cooperation with the far right in order to protect the foundations of the rule of law.

Artykuł stanowi krytyczną analizę współczesnych ruchów radykalnej prawicy w USA, Węgrzech, Włoszech, Niemczech i Holandii, stawiając tezę przeciwko determinizmowi historycznemu. Autor argumentuje, że wzrost poparcia dla populistycznych partii nie oznacza nieuchronnego powrotu faszyzmu, gdyż ostateczny kształt ustroju zależy od konkretnych konfiguracji instytucjonalnych, odporności systemów demokratycznych oraz decyzji elit politycznych. Poprzez zestawienie różnych modeli – od niemieckiej „demokracji zdolnej do obrony" po holenderski pluralizm koalicyjny – tekst dowodzi, że istnieją skuteczne bariery blokujące drogę od radykalnej mobilizacji do autorytarnego monopolu władzy. Kluczowym wkładem tekstu jest postulat precyzyjnego rozróżnienia między populistycznym dyskursem a rzeczywistym projektem faszystowskim, przy jednoczesnym wskazaniu na nowe, cyfrowe i transnarodowe formy dominacji politycznej. Analiza ta przesuwa punkt ciężkości z prostych analogii historycznych na badanie mechanizmów instytucjonalnych i psychologii statusu, które determinują, czy niezadowolenie społeczne zostanie skanalizowane w ramach demokratycznego sporu, czy doprowadzi do systemowej eliminacji pluralizmu.

SŁOWA KLUCZOWE

mechanizmy faszyzmu | ruchy radykalnoprawicowe | streitbare Demokratie | populistyczna radykalna prawica | cultural backlash | polityka statusu | relatywna deprywacja | agonistyczny pluralizm | normalizacja polityczna | demokracja konsensualna | wannabe fascism | cloud fascism | end-times fascism | instytucjonalne bariery radykalizmu | zasada Brandmauer

Niemiecka demokracja zdolna do obrony

Niemcy. Alternative für Deutschland, historyczna odpowiedzialność i granice obronnej demokracji

Przypadek Niemiec jest kluczowy ze względu na bezpośrednie doświadczenie narodowego socjalizmu oraz wynikającą z niego powojenną architekturę konstytucyjnej ochrony demokracji. Republika Federalna Niemiec wypracowała model streitbare Demokratie, czyli demokracji zdolnej do obrony swoich podstawowych zasad przed organizacjami dążącymi do ich zniesienia. Konstrukcja ta nie zakłada automatycznego zakazu działalności wszystkich ugrupowań radykalnych

– wolność polityczna obejmuje bowiem prawo do reprezentowania poglądów wykraczających poza dominujący konsensus. Kluczowa jest jednak możliwość ograniczania aktywności organizacji, których rzeczywiste cele i praktyki pozostają sprzeczne z podstawowym demokratycznym porządkiem konstytucyjnym.

AfD między radykalizmem a ramami państwa prawa

Przedmiotem intensywnej debaty pozostaje Alternative für Deutschland (AfD) – ugrupowanie powstałe w 2013 roku, którego profil ideologiczny przeszedł istotne przemiany. Początkowo dominowała w nim krytyka polityki gospodarczej strefy euro, jednak z czasem kluczowe stały się kwestie migracyjne, tożsamość narodowa, sprzeciw wobec wielokulturowości oraz stosunek do instytucji europejskich.

W literaturze politologicznej AfD bywa kwalifikowana jako ugrupowanie populistycznej radykalnej prawicy, choć poszczególne frakcje i środowiska związane z partią różnią się stopniem radykalizmu oraz podejściem do pluralizmu demokratycznego. Istotne jest tutaj rozróżnienie pomiędzy natywizmem, nacjonalizmem a historycznym faszyzmem. Partia może reprezentować skrajnie restrykcyjne stanowiska dotyczące migracji, nie posiadając przy tym całościowego programu wzorowanego na narodowym socjalizmie. Jednocześnie określone wypowiedzi i praktyki przedstawicieli organizacji budzą pytania o zgodność ich działań z zasadą równej godności i demokratycznego konstytucjonalizmu. Właściwa analiza wymaga zatem rozpoznawania zarówno programu centralnego, jak i działalności konkretnych struktur regionalnych, powiązań środowiskowych oraz praktyk politycznych. W wyborach federalnych z 23 lutego 2025 roku AfD uzyskała 152 mandaty w Bundestagu, stając się drugą siłą parlamentarną, co według oficjalnych wyników Federalnej Komisji Wyborczej oznaczało wzrost reprezentacji o 69 mandatów względem poprzednich wyborów.

Wynik ten wskazuje na znaczące wzmocnienie pozycji organizacji w niemieckim systemie partyjnym, jednak sam sukces wyborczy nie przesądza o ideologicznym charakterze ugrupowania ani stopniu zagrożenia dla demokracji. Kluczowe jest to, czy partia respektuje podstawowe zasady konstytucyjnej konkurencji i czy jej działalność prowadzi do ograniczania praw obywateli oraz niezależności instytucji. Prawnie złożony pozostaje problem klasyfikacji AfD przez Federalny Urząd Ochrony Konstytucji (Bundesamt für Verfassungsschutz). W maju 2025 roku urząd zakwalifikował partię jako potwierdzoną organizację prawicowo ekstremistyczną, wskazując m.in. na etniczne rozumienie wspólnoty i stosunek do określonych grup ludności.

Partia zakwestionowała tę decyzję na drodze prawnej. W lutym 2026 roku sąd administracyjny w Kolonii udzielił ochrony tymczasowej, uniemożliwiając urzędowi stosowanie tej ogólnokrajowej kwalifikacji do czasu rozstrzygnięcia sporu. Sąd uznał istnienie przesłanek budzących poważne wątpliwości konstytucyjne, lecz nie przyjął, że na etapie postępowania zabezpieczającego wystarczająco wykazano zasadność określania całej partii jako jednoznacznie ekstremistycznej. Rozróżnienie to jest fundamentalne z perspektywy praworządności. Tymczasowe rozstrzygnięcie sądu nie oznacza całkowitego potwierdzenia wszystkich stanowisk ideologicznych AfD, podobnie jak wcześniejsza kwalifikacja administracyjna nie stanowiła prawomocnego wyroku o faszystowskim charakterze całego ugrupowania.

Konieczne jest odróżnienie oceny służby ochrony konstytucji, kontroli sądowej, analizy naukowej oraz normatywnej krytyki programu politycznego. Ta wielość instytucjonalnych perspektyw stanowi istotną cechę państwa prawa, w którym nawet organizacja poddawana poważnym zarzutom powinna mieć możliwość skutecznego kwestionowania decyzji administracyjnych. Jednocześnie sytuacja poszczególnych struktur regionalnych nie jest tożsama z ogólnokrajową kwalifikacją partii. Niektóre organizacje krajowe AfD zostały uznane przez właściwe regionalne urzędy ochrony konstytucji za prawicowo ekstremistyczne, co opiera się na odrębnych podstawach faktycznych i proceduralnych.

Z tego powodu sporu dotyczącego federalnej klasyfikacji nie można traktować jako rozstrzygającego wszystkich problemów związanych z działalnością ugrupowania w poszczególnych krajach związkowych. Ważnym elementem niemieckiej praktyki politycznej pozostaje Brandmauer, czyli polityczna zasada niewchodzenia w określone formy współpracy z AfD przez główne ugrupowania demokratyczne. Nie jest to jednolity zakaz konstytucyjny, lecz polityczna norma dotycząca relacji pomiędzy partiami. Jej funkcja polega na ograniczaniu możliwości przełożenia wzrostu poparcia dla radykalnej prawicy na bezpośredni udział w sprawowaniu władzy przez tradycyjne koalicje. W perspektywie Paxtona istotna jest tutaj historyczna rola sojuszy pomiędzy ruchami faszystowskimi a tradycyjnymi elitami politycznymi, których decyzje mogły otwierać radykalnym ugrupowaniom drogę do instytucji państwa.

Ocena współczesnej niemieckiej strategii izolowania AfD wymaga jednak uwzględnienia zasadniczych różnic wobec Republiki Weimarskiej. Współczesne Niemcy posiadają rozwinięty system sądownictwa konstytucyjnego, federalizm, zakorzenione instytucje społeczeństwa obywatelskiego i międzynarodowe zobowiązania prawne. AfD funkcjonuje również w odmiennym otoczeniu gospodarczym i medialnym niż NSDAP w latach trzydziestych XX wieku.

Instytucjonalne bariery ograniczają radykalizm prawicowy

Analogii historycznych nie można traktować jako bezpośrednich prognoz. Ich wartość tkwi w wskazywaniu mechanizmów politycznych wymagających analizy, a nie w przesądzaniu o ich nieuchronnych konsekwencjach. W październiku 2026 roku agencja Reuters opisywała rosnącą presję na utrzymywanie zasady Brandmauer, szczególnie w kontekście działalności AfD w krajach związkowych. W Saksonii-Anhalt pojawiły się doniesienia o przełamywaniu dotychczasowej praktyki izolowania ugrupowania w określonych procedurach parlamentarnych, podczas gdy AfD wzmacniała swoją pozycję sondażową i regionalną.

Z punktu widzenia teorii normalizacji politycznej kluczowe pozostaje pytanie, jak poszczególne decyzje proceduralne zmieniają społeczne postrzeganie dopuszczalności współpracy z partią reprezentującą radykalne stanowiska. Nie każdy pojedynczy głos parlamentarzystów z różnych ugrupowań musi oznaczać trwały sojusz ideologiczny. Niemiecki przypadek ujawnia zatem napięcie pomiędzy obroną demokratycznego porządku a ochroną praw politycznych ugrupowań kontrowersyjnych. Państwo ma obowiązek przeciwdziałać rzeczywistym zagrożeniom dla konstytucji, lecz nie może wykorzystywać instytucji bezpieczeństwa do arbitralnego eliminowania legalnej opozycji. W świetle myśli Radbrucha i Dworkina fundamentalne jest respektowanie równej ochrony prawnej także wobec podmiotów reprezentujących stanowiska zdecydowanie krytykowane przez większość środowisk politycznych. To właśnie ta zasada odróżnia demokratyczną obronę konstytucji od systemu, w którym rządzący przypisują sobie nieograniczone prawo do definiowania dopuszczalnych uczestników życia publicznego.

Holandia: Geert Wilders, fragmentacja systemu partyjnego i ograniczenia radykalnoprawicowej mobilizacji

Holenderski system polityczny stanowi odmienny przykład funkcjonowania populistycznej radykalnej prawicy w warunkach rozbudowanego pluralizmu partyjnego. Kluczowa jest tutaj działalność Geerta Wildersa, którego Partia Wolności (PVV) od lat rozwija radykalną krytykę polityki migracyjnej, islamu i określonych kierunków integracji europejskiej. Ugrupowanie to analizuje się zazwyczaj jako formację populistycznej radykalnej prawicy, której cechami są silna personalizacja przywództwa oraz odwoływanie się do konfliktu pomiędzy wyidealizowaną wspólnotą narodową a elitami politycznymi. Wyzwaniem teoretycznym jest tu odróżnienie populistycznej delegitymizacji elit od faszystowskiego projektu narodowej regeneracji. PVV posługuje się ostrą retoryką dotyczącą migracji i tożsamości kulturowej, jednak jej działalności nie

można automatycznie utożsamiać z historycznym faszyzmem wyłącznie na podstawie radykalizmu tych postulatów.

Właściwa kwalifikacja wymaga analizy stosunku partii do demokratycznych wyborów, metod organizacyjnych, praw obywatelskich i rzeczywistej praktyki politycznej. Istotne jest przy tym, że system holenderski opiera się na proporcjonalnej reprezentacji i rozwiniętej kulturze koalicyjnej, co utrudnia trwałe podporządkowanie państwa jednej organizacji bez szerokiego poparcia. Po sukcesie PVV w wyborach z listopada 2023 roku ugrupowanie uczestniczyło w tworzeniu rządu pod przewodnictwem premiera Dicka Schoofa. W czerwcu 2025 roku gabinet utracił jednak stabilność po wycofaniu poparcia przez Wildersa, głównie z powodu konfliktu o politykę migracyjną. Kolejne wybory parlamentarne, przeprowadzone 29 października 2025 roku, przyniosły zasadniczą zmianę układu sił. Zwyciężyło liberalno-centrowe D66 pod wodzą Roba Jettena (26 mandatów); PVV również zdobyła 26 miejsc, lecz uzyskała nieco mniej głosów i straciła część wcześniejszej reprezentacji. Nowy rząd z Robem Jettenem na czele powołano 23 lutego 2026 roku.

Koalicja utworzona przez D66, VVD i CDA objęła 66 spośród 150 mandatów w Tweede Kamer, co wymusiło poszukiwanie dodatkowego poparcia parlamentarnego. Oficjalny komunikat rządu holenderskiego potwierdził powołanie gabinetu złożonego z ministrów i sekretarzy stanu wskazanych przez partie koalicyjne.

Instytucjonalne bariery ograniczają radykalną mobilizację

Przypadek ten pokazuje, że sukces radykalnoprawicowej partii w jednym cyklu wyborczym nie przesądza o jej trwałym utrzymywaniu się przy władzy, zwłaszcza w systemie wymagającym wielopartyjnej współpracy. W perspektywie teorii Paxtona kluczowe jest to, że uzyskanie znaczącego poparcia nie jest równoznaczne z trwałym zakorzenieniem się przywództwa w strukturze państwa. Partia może zdobyć dużą reprezentację parlamentarną, lecz nadal zależeć od zdolności zawierania i utrzymywania sojuszy z innymi środowiskami politycznymi. Jeśli jej program albo styl przywództwa prowadzi do rozpadu koalicji, możliwość realizacji części celów instytucjonalnych może zostać ograniczona. Nie oznacza to, że radykalna prawica musi tracić poparcie po uczestnictwie w rządzie; skutki te pozostają zależne od konkretnych warunków politycznych i gospodarczych. Z punktu widzenia teorii demokracji konsensualnej Arenda Lijpharta interesująca jest możliwość ograniczania koncentracji władzy przez system proporcjonalnej reprezentacji i wielopartyjne negocjacje. Demokratyczna organizacja państwa może utrudniać uzyskanie całkowitej dominacji jednemu ugrupowaniu, choć równocześnie może generować

trudności związane z trwałością gabinetów i szybkością podejmowania decyzji. Wielopartyjność nie jest zatem automatyczną gwarancją odporności na autorytaryzm, lecz może stanowić jeden z instrumentów ograniczania ryzyka politycznej monopolizacji.

Raport Freedom House „Freedom in the World 2026" przyznał Holandii 97 punktów na 100 i utrzymał klasyfikację państwa jako wolnego. Pomimo intensywnych sporów dotyczących migracji, tożsamości kulturowej i działalności radykalnej prawicy, instytucje demokratyczne nadal zapewniają wysoki poziom ochrony praw politycznych i obywatelskich. Z tej perspektywy nieuprawnione byłoby utożsamianie całego współczesnego systemu holenderskiego z faszyzmem wyłącznie ze względu na obecność radykalnoprawicowej partii w debacie publicznej i wcześniejszej koalicji rządowej. Holenderski przypadek umożliwia więc rozpoznanie granic politycznej mobilizacji w społeczeństwie pluralistycznym. Radykalne stanowiska mogą uzyskiwać znaczące poparcie wyborcze, ale proces ich realizacji pozostaje ograniczany przez koalicyjne negocjacje, kontrolę parlamentarną i demokratyczną konkurencję. Nie oznacza to, że wszystkie zagrożenia dla praw mniejszości i jakości debaty publicznej zostają automatycznie wyeliminowane; wskazuje jednak na konieczność odróżniania obecności radykalnej ideologii od rzeczywistego przekształcenia ustroju w system autorytarny.

Porównanie współczesnych Stanów Zjednoczonych, Węgier, Włoch, Niemiec i Holandii wymaga wyjścia poza opis programów partyjnych oraz instytucjonalnych sposobów sprawowania władzy. Niezbędne jest rozpoznanie społecznych warunków zwiększających atrakcyjność ruchów autorytarnych i radykalnoprawicowych, przy jednoczesnym unikaniu ekonomicznego oraz psychologicznego determinizmu. Współczesne społeczeństwa europejskie i amerykańskie doświadczają przemian demograficznych, gospodarczych, kulturowych i technologicznych, które mogą zmieniać strukturę interesów oraz społeczne poczucie bezpieczeństwa. Nie wszystkie te przemiany prowadzą do wzrostu poparcia dla radykalnej prawicy, ale ich wzajemne oddziaływanie może tworzyć warunki sprzyjające politycznej mobilizacji opartej na doświadczeniu niepewności, utraty statusu i zagrożenia kulturowego. Ważną perspektywę dostarcza tu teoria cultural backlash, rozwijana przez Pippę Norris i Ronalda Ingleharta w książce „Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism" z 2019 roku. Autorzy analizowali wzrost poparcia dla autorytarnego populizmu jako częściową reakcję na długookresowe przemiany wartości społecznych, obejmujące rozwój postaw postmaterialistycznych, większe uznanie różnorodności kulturowej oraz zmiany norm dotyczących religii, rodziny i tożsamości, co wpisuje się w koncepcję taką jak społeczna polityka statusu.

Status symboliczny i tożsamość jako źródła mobilizacji

W tej perspektywie określone grupy społeczne mogą postrzegać przemiany obyczajowe jako utratę wcześniejszej dominacji symbolicznej, nawet jeśli ich sytuacja ekonomiczna nie uległa proporcjonalnemu pogorszeniu. Mechanizm ten koresponduje z teorią relatywnej deprywacji – subiektywne poczucie straty nie musi bowiem wynikać wyłącznie z bezpośredniego spadku dochodów.

Może ono wiązać się z porównywaniem własnej pozycji do wyobrażonej przeszłości lub aktualnej sytuacji innych grup. Jeśli dawna dominacja kulturowa była uznawana za naturalny porządek społeczny, wzrost widoczności grup wcześniej marginalizowanych bywa interpretowany jako nieuzasadnione ograniczanie praw własnej wspólnoty. W takim przypadku przekazy polityczne odwołujące się do odzyskania dawnej wielkości stają się atrakcyjne nie tylko dla osób w rzeczywistych trudnościach materialnych, ale i dla tych, którzy postrzegają swój status symboliczny jako zagrożony.

Teoria kulturowej reakcji budzi jednak spory. Armin Schäfer w artykule „Cultural Backlash? How (Not) to Explain the Rise of Authoritarian Populism" (British Journal of Political Science, 2022) zwraca uwagę na ograniczenia jej założeń i sposób interpretacji przemian elektoratów. Wskazuje on na ryzyko nadmiernego przypisywania wzrostu poparcia dla populizmu konfliktom kulturowym przy jednoczesnym niedostatecznym uwzględnieniu czynników gospodarczych, instytucjonalnych i partyjnych. Nie jest to całkowita negacja znaczenia tożsamości kulturowej, lecz postulat porównywania konkurencyjnych wyjaśnień i zachowania ostrożności wobec jednoprzyczynowych modeli radykalizacji.

Ważnym uzupełnieniem są badania Noama Gidrona i Petera A. Halla dotyczące polityki statusu i społecznych podstaw populistycznej prawicy. Autorzy ci podkreślają znaczenie subiektywnego położenia społecznego, poczucia uznania oraz hierarchii prestiżu. Człowiek może dysponować dochodami zapewniającymi stabilne funkcjonowanie, a jednocześnie doświadczać degradacji symbolicznej, gdy jego praca, region czy styl życia są przedstawiane jako mniej wartościowe od wzorców dominujących w kulturze publicznej. Nie oznacza to, że każda grupa z niedostatecznym uznaniem poprze ruchy autorytarne, lecz wskazuje na status jako kategorię pośredniczącą między strukturą społeczną a zachowaniem politycznym.

Z perspektywy ekonomii politycznej kluczowe pozostają także przemiany rynku pracy, wzrost kosztów utrzymania, nierówności majątkowe i regionalne zróżnicowanie rozwoju. Procesy deindustrializacji prowadzą do zaniku określonych zawodów, osłabienia lokalnych organizacji pracowniczych i spadku znaczenia tradycyjnych ośrodków gospodarczych. Zjawiska te wpływają na

poczucie sprawczości politycznej, zwłaszcza gdy instytucje reprezentacyjne nie zapewniają skutecznego przedstawiania interesów. Nie ma jednak podstaw, by automatycznie uznawać osoby dotknięte tymi przemianami za potencjalnych zwolenników faszyzmu; reakcje polityczne zależą od kultury organizacyjnej, alternatywnych ofert programowych i sieci solidarności.

Istotna jest również psychologia identyfikacji politycznej, w tym badania Lilliany Mason nad nakładaniem się tożsamości społecznych i partyjnych. Gdy przynależność do ugrupowania silnie pokrywa się z identyfikacją religijną, kulturową, regionalną i klasową, konflikt polityczny wykracza poza zwykły spór o kierunki polityki publicznej. Przeciwnik staje się reprezentantem obcej wspólnoty wartości, a kompromis zaczyna być postrzegany jako zagrożenie dla tożsamości. Badania Mason i współpracowników wskazują na znaczenie procesów społecznego sortowania, przez które odrębne identyfikacje grupowe wzajemnie się wzmacniają. Radykalizacja polityczna rozwija się zatem poprzez splot problemów materialnych, zmian kulturowych i organizacji tożsamości.

Nie każdy konflikt ekonomiczny czy kulturowy zapowiada jednak faszyzm. Kluczowy jest sposób przedstawiania przyczyn problemów i proponowanych rozwiązań. Demokratyczna organizacja niezadowolenia może prowadzić do negocjacji, zmian polityki publicznej i rozszerzania reprezentacji społecznej. Faszystowska mobilizacja natomiast interpretuje trudności jako rezultat działania jednego wroga, którego podporządkowanie lub usunięcie ma umożliwić odrodzenie wspólnoty.

Rola elit i instytucji w dopuszczaniu radykalizmu do władzy

Historyczna rola elit konserwatywnych. Ziblatt, Paxton i problem politycznego otwierania instytucji ruchom radykalnym

W porównawczej analizie współczesnych ruchów radykalnych kluczowy jest problem ich relacji z tradycyjnymi elitami politycznymi i gospodarczymi. Robert Paxton zwracał uwagę, że historyczne ruchy faszystowskie nie zdobywały i nie utrzymywały władzy wyłącznie dzięki masowej mobilizacji; ich sukces zależał bowiem również od decyzji przedstawicieli dotychczasowych struktur państwa. Szczególną rolę odgrywały środowiska konserwatywne, które mogły postrzegać faszystów jako instrument przeciwdziałania lewicy, przywracania porządku i stabilizowania konfliktów społecznych. W takim przypadku radykalny ruch uzyskiwał dostęp do instytucji nie tylko dzięki własnej organizacji, ale poprzez współpracę z podmiotami posiadającymi wcześniejszą pozycję polityczną.

Istotne rozwinięcie tej problematyki przedstawił Daniel Ziblatt w pracy Conservative Parties and the Birth of Democracy z 2017 roku. Autor analizował znaczenie organizacyjnej siły i strategii ugrupowań konserwatywnych dla historycznej stabilności systemów demokratycznych, porównując między innymi doświadczenia Wielkiej Brytanii i Niemiec. Wnioski Ziblatta dotyczyły zdolności tradycyjnej prawicy do integrowania własnych zwolenników w ramach demokratycznych instytucji oraz ograniczania atrakcyjności skrajnych ruchów antysystemowych. W tej perspektywie trwałość demokracji zależy nie tylko od mobilizacji środowisk liberalnych i lewicowych, ale również od decyzji elit reprezentujących grupy tradycyjnie związane z hierarchią społeczną, własnością i instytucjonalną ciągłością państwa. Zastosowanie tej teorii do współczesnej Europy wymaga jednak uwzględnienia odmienności systemów partyjnych.

W państwach o reprezentacji proporcjonalnej radykalne ugrupowania mogą zyskiwać wpływ poprzez uczestnictwo w koalicjach, podczas gdy w systemach większościowych część ich postulatów bywa przejmowana przez szerokie partie głównego nurtu. Nie oznacza to, że każda współpraca z radykalną prawicą prowadzi do autorytaryzmu ani że izolacja zawsze jest rozwiązaniem politycznie skutecznym. Kluczowy jest rzeczywisty program ugrupowania, jego stosunek do instytucji demokratycznych oraz warunki podjęcia ewentualnej współpracy. Tutaj przydatna okazuje się kategoria normalizacji politycznej, odnosząca się do procesu, w którym stanowiska wcześniej uznawane za skrajne zaczynają być postrzegane jako zwyczajne elementy debaty publicznej. Zjawisko to może wynikać ze zmiany rzeczywistych poglądów partii, ale również z przesunięcia standardów społecznej akceptacji bez analogicznej moderacji programowej. Właśnie na tę różnicę zwracali uwagę Marta Lorimer i Matteo Cavallaro w badaniach dotyczących włoskiej Fratelli d'Italia.

Ważne jest zatem ustalenie, czy włączenie określonego ugrupowania do głównego nurtu polityki prowadzi do jego rzeczywistego dostosowania do zasad demokratycznych, czy też do osłabienia społecznej wrażliwości na antypluralistyczne elementy programu. Interesujące pozostaje również to, że radykalna prawica może wpływać na kierunki polityki publicznej bez bezpośredniego uczestniczenia w rządzie. Tradycyjne ugrupowania mogą przejmować wybrane postulaty dotyczące migracji, bezpieczeństwa i polityki kulturowej, by odzyskać wyborców albo ograniczyć konkurencyjność radykalnego przeciwnika. Nie oznacza to automatycznie faszyzacji głównego nurtu polityki, ponieważ podobne stanowiska programowe mogą mieć odmienne uzasadnienia normatywne. Istotne pozostaje jednak, czy proces przejmowania postulatów prowadzi również do akceptacji dehumanizującego języka, delegitymizowania przeciwników i ograniczania praw podstawowych.

Z perspektywy teorii Paxtona doniosłe jest więc rozróżnienie pomiędzy wyborczym wzrostem ruchu a możliwością instytucjonalnego sprawowania władzy. Partia może uzyskiwać znaczące poparcie, pozostając jednocześnie ograniczaną przez mechanizmy koalicyjne i niezależne instytucje. Może też posiadać względnie niewielki elektorat, a mimo to wpływać na politykę dzięki szczególnemu położeniu w systemie partyjnym. Historyczna analogia z faszyzmem powinna zatem dotyczyć przede wszystkim mechanizmów otwierania instytucji ruchom antydemokratycznym, a nie mechanicznego porównywania współczesnych wyników wyborczych z poparciem uzyskiwanym przez ugrupowania międzywojenne.

Technologie jako infrastruktura a nie przyczyna faszyzmu

Współczesna skrajna prawica a nowe technologie. Transnarodowa dyfuzja ideologii bez jednego centrum

Współczesne ruchy radykalne charakteryzują się przede wszystkim funkcjonowaniem w transnarodowej przestrzeni komunikacyjnej. Rozwój platform cyfrowych, komunikatorów, alternatywnych mediów i automatycznych narzędzi tłumaczeniowych pozwala na szybkie rozpowszechnianie przekazów poza granicami państw. Dzięki temu określone symbole, narracje i techniki mobilizacyjne przenikają do odmiennych kontekstów narodowych, nie wymagając przy tym istnienia jednej międzynarodowej organizacji politycznej. Zjawisko to można analizować w oparciu o teorię dyfuzji innowacji Everetta Rogersa, socjologię sieci Manuela Castellsa oraz badania nad transnarodowymi ruchami społecznymi.

Warto przyjrzeć się procesowi przenoszenia ram interpretacyjnych pomiędzy różnymi społeczeństwami. Narracja o zagrożeniu demograficznym bywa wykorzystywana w państwach o odmiennych strukturach migracji, podobnie jak hasła obrony tradycji zyskują znaczenie w środowiskach różniących się historią religijną i normami kulturowymi. Nie oznacza to pełnej jednolitości ideologicznej – lokalni uczestnicy często dostosowują ogólne schematy do własnych konfliktów społecznych i systemów partyjnych.

Analiza powinna zatem uwzględniać zarówno transnarodową transmisję przekazów, jak i ich lokalną rekonstrukcję. W tym kontekście kluczowa jest możliwość społecznego zakorzeniania ideologii poza formalnymi strukturami partii. Środowiska internetowe tworzą własne języki, symbole, rytuały i mechanizmy wzajemnego uznania, które budują tożsamość uczestników w stopniu wykraczającym poza zwykłą dyskusję polityczną. W takich warunkach ruch może rozwijać

elementy faszystowskiej kultury politycznej, nie posiadając jeszcze zwartej struktury organizacyjnej ani bezpośredniego dostępu do aparatu państwowego. że każda radykalna subkultura internetowa jest ruchem faszystowskim w ścisłym znaczeniu.

Konieczne jest badanie rzeczywistych celów, stosunku do przemocy i organizacyjnych form działania. Z perspektywy analizy sieci społecznych istotna jest relacja pomiędzy decentralizacją komunikacji a koncentracją wpływu. Rozproszone środowiska mogą funkcjonować bez formalnego centrum dowodzenia, opierając się na nieformalnych liderach opinii o bardzo wysokich zasięgach. Władza komunikacyjna nie musi więc odpowiadać tradycyjnej hierarchii partyjnej; może wynikać z pozycji w sieci, zasobów medialnych i zdolności narzucania dominujących interpretacji wydarzeń. Badanie współczesnych ruchów ekstremistycznych wymaga zatem połączenia klasycznej teorii organizacji politycznych z analizą rozproszonych struktur komunikowania.

Ważna jest również ekonomiczna organizacja cyfrowej widoczności. Przekazy radykalne wykorzystują mechanizmy wzmacniania emocjonalnych treści, choć nie oznacza to, że wszystkie platformy automatycznie promują skrajną prawicę lub że algorytmiczny zasięg przekłada się na rzeczywiste poparcie polityczne. Autor w swojej rozprawie przywołuje badania nad systemami rekomendacyjnymi, wskazując na ich zróżnicowane skutki – m.in. brak jednoznacznych efektów niektórych interwencji na Facebooku i Instagramie oraz odmienne wyniki eksperymentów dotyczących platformy X.

Współczesne technologie należy zatem traktować jako infrastrukturę umożliwiającą określone praktyki, a nie jako samodzielną przyczynę ideologicznego faszyzmu. Istotna staje się tu relacja pomiędzy propagandą a rzeczywistym uczestnictwem politycznym. Duża liczba interakcji w sieci może wynikać z aktywności wąskiego, silnie zaangażowanego środowiska, a nie z powszechnej akceptacji ideologii. Podobnie kampania informacyjna może zwiększyć rozpoznawalność lidera, nie przekładając się na trwały wzrost poparcia wyborczego. Właściwa analiza wymaga łączenia danych o komunikacji cyfrowej z badaniami opinii publicznej, wynikami wyborów, strukturą członkostwa organizacyjnego i aktywnością w instytucjach lokalnych.

Różnice instytucjonalne blokują nieuchronność faszyzmu

Wspólne mechanizmy, odmienne ustroje i polityczna nieuchronność, która nie istnieje

Zestawienie pięciu współczesnych przypadków ujawnia rozbieżności w ideologiczną genealogią ruchów radykalnych, zakresie ich mobilizacji politycznej oraz rzeczywistej jakości instytucji

państwowych. Stany Zjednoczone pozostają przykładem intensywnego sporu o autokratyzację i zasadność stosowania kategorii faszyzmu wobec określonych elementów ruchu Trumpa.

Węgry obrazują długotrwały proces instytucjonalnego osłabiania demokracji, który został przerwany przez wyborczą zmianę władzy w kwietniu 2026 roku. Włochy pozwalają z kolei przeanalizować partię o historycznych korzeniach postfaszystowskich, która funkcjonuje jednak w ramach systemu parlamentarnego, zachowującego konkurencyjne wybory i realną kontrolę instytucjonalną. Niemcy stanowią przykład wzrostu radykalnej prawicy w państwie dysponującym szczególnie rozwiniętymi instrumentami obrony konstytucji, natomiast Holandia pokazuje, jak rozbudowana wielopartyjność może ograniczać trwałość udziału radykalnych ugrupowań we władzy.

Państw tych nie można traktować jako kolejnych stopni jednej, nieuchronnej drogi prowadzącej od demokracji do faszystowskiej dyktatury. Ich systemy polityczne różnią się strukturą instytucjonalną, kulturą konstytucyjną, organizacją mediów, gospodarką i tradycjami społecznymi. Niektóre opierają się na silnych instytucjach federalnych, inne wykorzystują system proporcjonalnej reprezentacji, a jeszcze inne cechuje duże znaczenie większości parlamentarnych. Ta zmienność determinuje zdolność ruchów politycznych do przekształcania poparcia społecznego w rzeczywistą kontrolę nad instytucjami.

Badanie faszyzmu wymaga zatem nie tylko rozpoznawania ideologicznych podobieństw, ale przede wszystkim analizy politycznych warunków ich praktycznej realizacji. W perspektywie Griffina kluczowe pozostaje pytanie o obecność mitu narodowego odrodzenia, natomiast w ujęciu Paxtona decydująca jest zdolność do organizowania ruchu, zakorzeniania go w społeczeństwie i uzyskiwania dostępu do aparatu państwowego.

Instytucjonalne i normatywne bezpieczniki przed autorytaryzmem

Stanley pozwala analizować sposoby konstruowania wroga oraz hierarchii społecznej, natomiast Mudde umożliwia odróżnienie populistycznej radykalnej prawicy od ugrupowań otwarcie odrzucających demokrację. Levitsky i Way dostarczają instrumentów do badania nierównych warunków politycznej konkurencji, a Finchelstein analizuje historyczną transformację relacji między populizmem, faszystowskimi metodami mobilizacji a dążeniem do dyktatury.

Dopiero połączenie tych perspektyw tworzy wystarczająco rozbudowany aparat poznawczy. Kluczowe jest tu rozróżnienie pomiędzy autorytarnymi skłonnościami przywództwa a społeczną

gotowością do akceptowania ich realizacji. Przywódca może formułować postulaty ograniczania praw przeciwników, lecz ich urzeczywistnienie zależy od wielu innych podmiotów: parlamentu, administracji, sądów, organizacji politycznych, aparatu bezpieczeństwa i społeczeństwa obywatelskiego. Autokratyzacja nie jest zatem wyłącznie rezultatem osobistych przekonań jednego polityka, lecz procesem instytucjonalnym, w którym decydujące znaczenie mają decyzje licznych uczestników.

Z tego powodu Paxtonowska analiza sojuszy i społecznego zakorzenienia pozostaje niezbędna dla rozumienia współczesnych zagrożeń. Doniosły jest także problem odpowiedzialności tradycyjnych elit politycznych; historyczne doświadczenia Włoch i Niemiec pokazują, że radykalne ruchy mogą uzyskiwać dostęp do państwa dzięki współpracy z podmiotami posiadającymi ugruntowaną pozycję instytucjonalną.

Współczesne systemy demokratyczne mogą rozwijać rozmaite mechanizmy ograniczania takiego ryzyka – od niezależnego sądownictwa i odpowiednio skonstruowanych reguł koalicyjnych, po wolność mediów i społeczną kontrolę decyzji. Nie istnieje jednak jedna procedura zapewniająca całkowitą odporność na autorytaryzm, gdyż rzeczywiste rezultaty zależą od kultury politycznej i sposobu wykonywania uprawnień instytucjonalnych. Z perspektywy prawa istotne jest ponadto rozróżnienie pomiędzy obroną demokracji a arbitralnym ograniczaniem pluralizmu. Państwo może przeciwdziałać organizacjom rzeczywiście dążącym do zniesienia konstytucyjnych podstaw ustroju, ale nie powinno utożsamiać wszystkich przeciwników politycznych z ruchem faszystowskim. Ochrona demokratycznego porządku wymaga zatem niezależnej kontroli, proporcjonalności środków i rzetelnego uzasadniania decyzji. Dworkinowska zasada równej troski i szacunku pozostaje tutaj szczególnie ważna, ponieważ dotyczy również osób reprezentujących poglądy polityczne głęboko niezgodne z przekonaniami aktualnej większości. Ostatecznie współczesna politologia dostarcza podstaw do krytycznej analizy ruchów radykalnych bez konieczności rezygnowania z historycznej specyfiki faszyzmu.

Nie wszystkie formy populizmu prowadzą do autorytaryzmu, nie każda autokracja ma charakter faszystowski i nie każda radykalna prawica odrzuca demokrację w identycznym zakresie. Jednocześnie niektóre współczesne ruchy mogą wykorzystywać elementy ideologii i praktyk charakterystycznych dla historycznego faszyzmu, nie reprodukując przy tym jego międzywojennych symboli i struktur organizacyjnych.

Demokracja wymaga uznania godności przeciwnika

Właśnie tę możliwość należy badać z najwyższą uwagą, odróżniając pokrewieństwo ideologiczne od pełnej tożsamości ustrojowej. To tutaj przebiega aksjologiczna granica demokracji: w obszarze godności, wolności i odpowiedzialności za politycznego przeciwnika.

Przeprowadzona analiza prowadzi do kluczowego pytania filozofii politycznej: jak sprawić, by demokratyczne społeczeństwo, nie wymagając zaniku konfliktów, zachowywało normatywne warunki ich pokojowego rozstrzygania? Współistnienie ludzi o odmiennych interesach gospodarczych, przekonaniach religijnych, orientacjach ideologicznych i doświadczeniach kulturowych jest trwałą właściwością nowoczesności. Demokratyczny porządek nie polega zatem na ustanowieniu jednolitej wspólnoty moralnej, lecz na tworzeniu instytucji umożliwiających prowadzenie sporów bez systematycznego pozbawiania przeciwników podstawowych praw. Kluczowe jest uznanie, że polityczna porażka nie może oznaczać utraty godności, a zwycięstwo wyborcze nie stanowi nieograniczonego upoważnienia do podporządkowywania sobie społeczeństwa.

W tym miejscu warto zestawić koncepcję Chantal Mouffe dotyczącą agonistycznego pluralizmu z teorią praw jako ograniczeń władzy według Dworkina. Mouffe podkreślała znaczenie przekształcania konfliktu pomiędzy wrogami w relację politycznych przeciwników, którzy uznają wzajemne prawo do uczestniczenia w sporze. Dworkin natomiast wskazywał na normatywne znaczenie równej troski i szacunku, których realizacja nie może zależeć wyłącznie od preferencji politycznej większości. Choć obie perspektywy teoretycznie się różnią, ich zestawienie wyjaśnia, dlaczego demokracja wymaga jednocześnie rzeczywistego konfliktu i instytucjonalnych ograniczeń w sposobie jego prowadzenia.

Z perspektywy teorii faszyzmu krytyczny jest moment, w którym przeciwnik przestaje być traktowany jako prawomocny uczestnik sporu, a zostaje przedstawiony jako egzystencjalne zagrożenie dla wspólnoty. W takiej sytuacji argumentacja polityczna może zostać podporządkowana logice bezpieczeństwa, a ograniczanie praw przeciwników zyskuje pozór konieczności. Nie oznacza to, że każde odwołanie do zagrożenia jest manipulacją – społeczeństwa rzeczywiście doświadczają konfliktów i niebezpieczeństw. Ważne jest jednak to, czy proponowane środki zachowują proporcjonalność i podlegają niezależnej kontroli, czy też polityczny przywódca zyskuje możliwość samodzielnego określania granic dopuszczalnej przemocy.

Należy również rozpoznać, że godność człowieka nie jest przywilejem przysługującym wyłącznie uczestnikom zwycięskiej wspólnoty politycznej. Ochrona praw człowieka obejmuje także osoby reprezentujące stanowiska niepopularne, cudzoziemców, mniejszości i uczestników legalnej

opozycji. Nie oznacza to akceptacji przemocy ani bezkarności działań naruszających prawa innych osób, gdyż demokratyczne państwo ma obowiązek egzekwowania odpowiedzialności na podstawie prawa. Istotne jest jednak, by odpowiedzialność ta wynikała z konkretnych zachowań i norm, a nie z arbitralnego przypisania zbiorowej winy określonej kategorii społecznej.

Z punktu widzenia filozofii politycznej interesująca jest różnica pomiędzy społeczną potrzebą wspólnoty a jej ideologicznym zawłaszczeniem. Człowiek funkcjonuje w relacjach rodzinnych, zawodowych, kulturowych i narodowych, które mogą mieć dla jego tożsamości kluczowe znaczenie. Nie wynika z tego jednak, że wszystkie te więzi powinny zostać podporządkowane jednej organizacji politycznej przedstawiającej siebie jako jedynego reprezentanta zbiorowości. Faszyzm potrafi wykorzystać rzeczywistą potrzebę przynależności, przekształcając ją w obowiązek politycznej jedności i całkowitego podporządkowania.

Odporność instytucjonalna przeciwko determinizmowi faszystowskiemu

Demokracja powinna natomiast tworzyć warunki współistnienia wielu wspólnot, których uczestnicy zachowują prawo do własnej interpretacji dobra wspólnego. Kluczowa jest zatem autonomia organizacji społeczeństwa obywatelskiego, niezależnego dziennikarstwa, nauki i związków zawodowych. Instytucje te nie są jedynie dodatkami do ustroju; umożliwiają one społeczeństwu reprezentowanie interesów i wiedzy niezależnie od aktualnego przywództwa państwowego. To właśnie ich istnienie może ograniczać możliwość przekształcania społecznego niezadowolenia w projekt niekontrolowanej dominacji. Nie oznacza to, że każda organizacja pozarządowa czy redakcja działa bezinteresownie i bezbłędnie, lecz ich pluralizm zapewnia mechanizmy wzajemnej kontroli oraz publicznego kwestionowania twierdzeń.

Porównanie współczesnych systemów politycznych pozwala sformułować wniosek: zagrożenie autorytaryzmem i faszystowskimi formami mobilizacji pozostaje realnym przedmiotem badań naukowych, ale jego analiza nie uzasadnia determinizmu historycznego. Współczesne demokracje mogą doświadczać osłabienia instytucji, radykalizacji debat publicznych i wzrostu poparcia dla ugrupowań antyliberalnych, jednak rezultaty tych procesów są zróżnicowane. Węgierska zmiana władzy w kwietniu 2026 roku pokazuje możliwość wyborczego przerwania długotrwałej dominacji politycznej, holenderski przypadek wskazuje na znaczenie koalicyjnej konkurencji, a włoskie referendum z marca 2026 roku ilustruje skuteczność procedur demokratycznych wobec inicjatyw wspieranych przez rząd. Jednocześnie amerykańskie spory o zakres władzy wykonawczej i niemieckie konflikty dotyczące radykalnej prawicy pokazują, że demokratyczna odporność wymaga

stałej kontroli instytucji oraz gotowości do rozpoznawania nowych zagrożeń. Wartość koncepcji Paxtona polega na wykazaniu, że faszyzm należy analizować jako proces historyczny, którego rozwój zależy od wielu wzajemnie oddziałujących czynników. Żaden pojedynczy kryzys gospodarczy, konflikt kulturowy albo sukces wyborczy radykalnego ugrupowania nie przesądza o nieuchronnym ustanowieniu faszystowskiej dyktatury. Decydujące są decyzje elit, społeczne zdolności organizacyjne, niezależność instytucji i rzeczywiste mechanizmy politycznej odpowiedzialności.

Faszyzm nie jest zatem ani automatycznym rezultatem kapitalizmu, ani nieuchronnym następstwem społecznej nowoczesności, lecz historycznie określoną możliwością polityczną, której urzeczywistnienie wymaga szczególnej konfiguracji warunków. Współczesne pojęcie faszyzmu powinno zachowywać zdolność odróżniania ideologicznej ciągłości od historycznej zmiany. Nie można wymagać, aby współczesny ruch reprodukował wszystkie symbole międzywojenne, jeśli jego zasadnicze cele i praktyki odpowiadają określonym właściwościom faszystowskiej mobilizacji. Nie można jednak również pomijać różnic pomiędzy ruchami, których działania nie prowadzą do ustanowienia monopolistycznej władzy ani do systemowej eliminacji pluralizmu.

Właściwe rozpoznanie wymaga zatem odróżnienia radykalnego populizmu, skrajnej prawicy, autokratyzacji, neofaszyzmu i historycznego faszyzmu, przy jednoczesnym analizowaniu ich możliwych punktów stycznych. Istotne jest również to, że przyszłe formy autorytaryzmu mogą nie odpowiadać znanym wzorcom organizacji państwowej. Rozwój transnarodowych sieci komunikacyjnych, technologii nadzoru, złożonych struktur własnościowych i globalnych kryzysów może tworzyć warunki dla nowych projektów politycznych, których znaczenia nie uda się odpowiednio rozpoznać za pomocą samych historycznych analogii. Tutaj pojawia się konieczność dalszego rozwijania teorii Finchelsteina oraz refleksji nad współczesnymi koncepcjami faszyzmu sieciowego, cyfrowego i katastroficznego. Ich wartość nie powinna jednak polegać na dowolnym rozszerzaniu pojęcia faszyzmu, lecz na identyfikowaniu nowych mechanizmów politycznej dominacji, które można empirycznie badać i odróżniać od innych zjawisk.

Ostatecznie demokracja pozostaje systemem zdolnym do popełniania błędów, reprodukowania nierówności i podejmowania decyzji sprzecznych z interesami części obywateli. Jej szczególna wartość nie polega na zagwarantowaniu nieomylności przywództwa, lecz na tworzeniu warunków pokojowego kwestionowania decyzji, zmiany władzy i publicznego ujawniania nadużyć. Faszyzm może natomiast przedstawiać konflikt jako przejaw narodowego rozkładu, pluralizm jako zagrożenie, a przywództwo jako wyłącznego nosiciela politycznej prawdy.

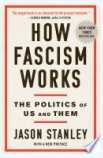
Ta różnica ma zasadnicze znaczenie dla oceny współczesnych systemów, niezależnie od tego, jakie symbole, technologie i instrumenty organizacyjne wykorzystują ich uczestnicy. Przeprowadzona

analiza otwiera kolejny problem badawczy, którym pozostają nowe formy faszyzmu XXI wieku. Szczególnej uwagi wymagają koncepcje wannabe fascism Federica Finchelsteina, cloud fascism kojarzone z refleksją Ece Temelkuran oraz end-times fascism, rozwijane przez Naomi Klein i Astrę Taylor w kontekście nakładających się kryzysów cywilizacyjnych.

Ich wspólnym punktem odniesienia pozostaje możliwość przekształcania polityki zbiorowego zagrożenia w projekt hierarchicznego ograniczania praw, choć poszczególne koncepcje różnią się stopniem naukowej operacjonalizacji i charakterem argumentacji. Kolejna część rozprawy wymagać będzie zatem szczególnie wnikliwej konfrontacji teorii faszyzmu z badaniami nad zmianą klimatu, nierównościami ekonomicznymi, technologiczną infrastrukturą władzy i nowymi formami politycznego podporządkowania.

> Czy współczesne demokracje potrafią zachować godność wobec przeciwnika, którego retoryka dąży do ich zniszczenia, nie stając się przy tym lustrzanym odbiciem tego, z czym walczą? Prawdziwa próba odporności systemu nie rozgrywa się bowiem w wynikach wyborczych, lecz w zdolności do prowadzenia sporu bez przekształcania politycznego rywala w egzystencjalnego wroga. Ostatecznie to nie mury instytucji, lecz normatywna granica uznania drugiego człowieka za prawomocnego uczestnika wspólnoty decyduje o tym, czy unikniemy powtórki z najmroczniejszych scenariuszy XX wieku.

Inspiracje

[1]

"How Fascism Works Jason Stanley" Jason Stanley

Random House | ISBN: 9780525511847

Jason Stanley (ur. 12 października 1969) to amerykański filozof, piastujący stanowisko profesora studiów amerykańskich im. Bissella-Heyda w Szkole Spraw Globalnych i Polityki Publicznej Uniwersytetu w Toronto. Wcześniej przez ponad dekadę był profesorem filozofii im. Jacoba Urowsky'ego na Uniwersytecie Yale. Specjalizując się w epistemologii, filozofii języka i filozofii politycznej, Stanley jest znany ze swojej wpływowej pracy filozoficznej na temat kontekstualizmu, inwariantyzmu względności interesów oraz intelektualnej analizy know-how. W swojej filozofii politycznej i społecznej wniósł znaczący wkład w analizę mechanizmów propagandy, kontroli ideologicznej i retoryki autorytarnej, badając, jak wadliwe ideologie manipulują dyskursem publicznym i podważają instytucje demokratyczne. Poza kręgami akademickimi Stanley jest aktywnym intelektualistą, komentującym kwestie utrzymania norm demokratycznych.

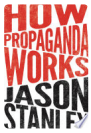
Jason Stanley *(born October 12, 1969) is an American philosopher who holds the Bissell-Heyd Chair in American Studies at the University of Toronto's Munk School of Global Affairs & Public Policy, having previously served for over a decade as the Jacob Urowsky Professor of Philosophy at Yale University. Specializing in epistemology, philosophy of language, and political philosophy, Stanley is recognized for his influential philosophical work on contextualism, interest-relative invariantism, and the intellectualist analysis of know-how. In his political and social philosophy, he has made significant contributions to analyzing the mechanisms of propaganda, ideological control, and authoritarian rhetoric, exploring how flawed ideologies manipulate public discourse and undermine democratic institutions. Beyond academic circles, Stanley is an active public intellectual commenting on the preservation of democratic norms.*

University of Toronto

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] "How Propaganda Works"

Jason Stanley

2015 | Princeton University Press | ISBN: 9780691173429

[2] "Know How"

Jason Stanley

2011 | OUP Oxford | ISBN: 9780191619618

[3] "Language in Context"

Jason Stanley

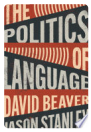
2007 | OUP Oxford | ISBN: 9780191527555

[4] "Erasing History"

Jason Stanley

2024 | Simon and Schuster | ISBN: 9781668056912

[5] "The Politics of Language"

David Beaver, Jason Stanley

2023 | Princeton University Press | ISBN: 9780691242743

[6] "Knowledge and Practical Interests"

Jason Stanley

2005 | Oxford University Press | ISBN: 9780199230433

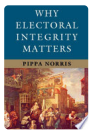
Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "Digital divide"

Pippa Norris

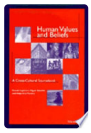
Cambridge University Press | ISBN: 9780521002233

[8] "Why Electoral Integrity Matters"

Pippa Norris

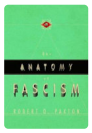
Cambridge University Press | ISBN: 9781107052802

[9] "Human Values and Beliefs"

Ronald Inglehart

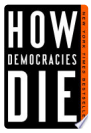
1998 | University of Michigan Press | ISBN: 9780472108336

[10] "The Anatomy of Fascism"

Robert O. Paxton

2004 | Alfred A. Knopf

[11] "How Democracies Die"

Daniel Ziblatt

Crown | ISBN: 9781524762957

[12] "The Internet galaxy: Reflections on the Internet, business, and society"

Manuel Castells

Oxford University Press | ISBN: 9780199255771

[13] "El impacto de las nuevas tecnologías en la economía internacional, implicaciones para la economía española, informe de investigación realizado por Manuel Castells"

Manuel Castells

ISBN: 9788450594560

[14] "For a Left Populism"

Chantal Mouffe

Verso Books | ISBN: 9781786637581

[15] "On the Political"

Chantal Mouffe

Taylor & Francis | ISBN: 9781134406043

[16] "The Democratic Paradox"

Chantal Mouffe

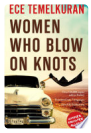
Verso | ISBN: 9781859842799

[17] "How to Lose a Country"

Ece Temelkuran

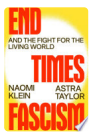
Canongate Books | ISBN: 9781837263080

[18] "Women Who Blow on Knots"

Ece Temelkuran

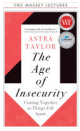
Parthian Books | ISBN: 9781912109951

[19] "End Times Fascism"

Naomi Klein, Astra Taylor

2026 | Random House | ISBN: 9781039059375

[20] **"The Age of Insecurity: Coming Together as Things Fall Apart"**

Astra Taylor

House of Anansi | ISBN: 9781487011949

[21] **"The People's Platform: Taking Back Power and Culture in the Digital Age"**

Astra Taylor

Macmillan + ORM | ISBN: 9780805095456

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] **"Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma Presidential Address, American Political Science Association, 1996"**

Arend Lijphart

1997 | American Political Science Review | DOI: 10.2307/2952255

Źródło

[2] **"Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration"**

Judith A. Nagata, Arend Lijphart

1979 | International Journal Canada s Journal of Global Policy Analysis | DOI: 10.1177/002070207903400311

Źródło

[3] **"Consociational Democracy"**

Arend Lijphart

1969 | World Politics | DOI: 10.2307/2009820

Źródło

[4] **"The politics of accommodation: Pluralism and democracy in the Netherlands"**

Arend Lijphart

1975

Źródło

[5] **"Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior"**

Pippa Norris

2004 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511790980

Źródło

[6] **"Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market"**

Pippa Norris

2005 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511615955

Źródło

[7] **"Modernization, cultural change, and democracy the human development sequence"**

Ronald Inglehart, Christian Welzel

2005

Źródło

[8] **"How education, generation and gender jointly structure green and radical right voting"**

A. Schäfer, Nils D. Steiner

2025 | West European Politics | DOI: 10.1080/01402382.2025.2466122

Źródło

[9] **"The politics of social status: economic and cultural roots of the populist right"**

Noam Gidron, Peter A. Hall

2017 | British Journal of Sociology | DOI: 10.1111/1468-4446.12319

Źródło

[10] **"Who Dislikes Whom? Affective Polarization between Pairs of Parties in Western Democracies"**

Noam Gidron, James Adams, Will Horne

2022 | British Journal of Political Science | DOI: 10.1017/s0007123422000394

Źródło

[11] **"Center-Right Political Parties in Advanced Democracies"**

Noam Gidron, Daniel Foran Ziblatt

2019 | Annual Review of Political Science | DOI: 10.1146/annurev-polisci-090717-092750

Źródło

[12] **"Many Ways to be Right: Cross-Pressured Voters in Western Europe"**

Noam Gidron

2020 | British Journal of Political Science | DOI: 10.1017/s0007123420000228

Źródło

[13] "The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations"

Peter A. Hall

1989 | Princeton University Press eBooks | DOI: 10.1515/9780691221380

Źródło

[14] "Varieties of Capitalism and Institutional Complementarities in the Political Economy: An Empirical Analysis"

Peter A. Hall, Daniel Gingerich

2009 | British Journal of Political Science | DOI: 10.1017/s0007123409000672

Źródło

[15] "Institutional change in varieties of capitalism"

Peter A. Hall, Kathleen Thelen

2008 | Socio-Economic Review | DOI: 10.1093/ser/mwn020

Źródło

[16] "The Anatomy of Fascism"

Robert O. Paxton

2004

Źródło

[17] "The Five Stages of Fascism"

Robert O. Paxton

1998 | The Journal of Modern History | DOI: 10.1086/235001

Źródło

[18] "The Popular Front in France: Defending Democracy, 1934-38"

Robert O. Paxton, Julian Jackson

1989 | The Journal of Interdisciplinary History | DOI: 10.2307/204067

Źródło

[19] ":To the Threshold of Power, 1922/33: Origins and Dynamics of the Fascist and National Socialist Dictatorships, Volume 1"

Robert O. Paxton

2009 | The American Historical Review | DOI: 10.1086/ahr.114.1.204

Źródło

[20] **"Conservative Parties and the Birth of Modern Democracy in Europe"**

Daniel Foran Ziblatt

2017 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/9781139030335

Źródło

[21] **"An Institutional Theory of Direct and Indirect Rule"**

John Gerring, Daniel Foran Ziblatt, Johannes A.A.M. van Gorp, Julián Arévalo

2011 | World Politics | DOI: 10.1017/s0043887111000104

Źródło

[22] **"Conservative Parties and the Birth of Democracy"**

Daniel Foran Ziblatt

2017

Źródło

[23] **"Shaping Democratic Practice and the Causes of Electoral Fraud: The Case of Nineteenth-Century Germany"**

Daniel Foran Ziblatt

2009 | American Political Science Review | DOI: 10.1017/s0003055409090042

Źródło

[24] **"What do they talk about when they talk about Europe? Euro-ambivalence in far right ideology"**

Marta Lorimer

2020 | Ethnic and Racial Studies | DOI: 10.1080/01419870.2020.1807035

Źródło

[25] **"Europe as Ideological Resource: European Integration and Far Right Legitimation in France and Italy"**

Marta Lorimer

2024 | DOI: 10.1093/oso/9780198892366.001.0001

Źródło

[26] **"Europe from the far right : Europe in the ideology of the Front National and Movimento Sociale Italiano/Alleanza Nazionale (1978-2017)"**

Marta Lorimer

2019 | London School of Economics and Political Science Theses Online (London School of Economics and Political Science)

Źródło

[27] "Flexible Europe: Differentiated Integration, Fairness, and Democracy"

Richard Bellamy, Sandra Kröger, Marta Lorimer

2022 | Bristol University Press eBooks | DOI: 10.46692/9781529219944

Źródło

[28] "Radical right parties and European economic integration: Evidence from the seventh European Parliament"

Matteo Cavallaro, David Flacher, Massimo Angelo Zanetti

2018 | European Union Politics | DOI: 10.1177/1465116518760241

Źródło

[29] "Divided we stand: attitudes, social classes, and voting for the radical right after the Great Recession in Europe"

Matteo Cavallaro, Massimo Angelo Zanetti

2019 | Ethnic and Racial Studies | DOI: 10.1080/01419870.2019.1569701

Źródło

[30] "Post-'Post-Fascism' and Far Right Mainstreaming in Italy: Assessing Continuity Between the Italian Social Movement, National Alliance and Brothers of Italy"

Marta Lorimer, Matteo Cavallaro

2025 | Political Studies | DOI: 10.1177/00323217251346639

Źródło

[31] "From cities to networks: Power rules"

M. Castells

2021 | Journal of Classical Sociology | DOI: 10.1177/1468795x211022054

Źródło

[32] "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?"

Chantal Mouffe

2026 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003763987-14

Źródło

[33] "Dimensions of radical democracy : pluralism, citizenship, community"

Chantal Mouffe

1992

Źródło

[34] "El retorno de lo político: comunidad, ciudadanía, pluralismo, democracia radical"

Chantal Mouffe

1999 | Virtual Defense Library (Ministerio de Defensa)

Źródło

[35] "Democracy as Agonistic Pluralism"

Chantal Mouffe

2017 | Rewriting Democracy | DOI: 10.4324/9781315244167-3

Źródło

[36] "From Fascism to Populism in History"

Federico Finchelstein

2019 | University of California Press eBooks | DOI: 10.1525/9780520968042

Źródło

[37] "The Ideological Origins of the Dirty War: Fascism, Populism, and Dictatorship in Twentieth Century Argentina"

Federico Finchelstein

2014 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199930241.001.0001

Źródło

[38] "A Brief History of Fascist Lies"

Federico Finchelstein

2020 | University of California Press eBooks | DOI: 10.1525/9780520975835

Źródło

[39] "Transatlantic Fascism: Ideology, Violence, and the Sacred in Argentina and Italy, 1919-1945"

Federico Finchelstein

2010 | Project Muse (Johns Hopkins University)

Źródło

[40] "Do We Really Know What Democracy Is? Below the Radar podcast"

Astra Taylor, Am Johal

2019 | Summit (Simon Fraser University)

Źródło

[41] **"Fascism at Future's End"**

Chris Taylor

2021 | boundary 2 | DOI: 10.1215/01903659-8936726

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 0dfb562a-f045-4128-8115-ab9049cb49d5